

до певної релігійної спільноти була чи не найголовнішою прикметою для розрізнення “свій-чужий”, це дезорієнтувало українців у знаходженні і підтриманні природних зв’язків та інтересів як у духовній, так і в політичній сферах. Внаслідок цього всупереч тому, що аналогічні висхідні умови і весь хід розвитку Русі-України серед інших європейських країн мав би призвести до такої ж церковної подібності, релігійно-церковна спорідненість полягла для українців в протилежному напрямі - до північно-східних сусідів. А це визначило далеко наперед не тільки церковний розвиток України, але й її загальну історію.

І досі самоусвідомлення багатьох українців “мандрує” між Сходом і Заходом. Але ж як минуле, так і сьогодення свідчать, що така позиція на практиці є невинуватою страдницька й маловдячна. Так чи не доцільніше нам, вточнивши власні християнські орієнтири, твердо укріплюватися на своєму, європейському березі, а вже звідти екуменічно співпрацювати з усіма бажаними?

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧУ РЕЛІГІЗНАВСТВА

*М. Бабій** (м.Київ)

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

В структурній архітектоніці релігієзнавства одне з важливих місць займає соціологія релігії. Знаходячись в тісному взаємозв’язку з філософією, історією, психологією, феноменологією релігії, культурологією та етикою, вона водночас постає як специфічна галузь загальносоціологічного знання.

В історичному аспекті перші спроби соціологічної рефлексії релігії мали місце ще в епоху Відродження. В подальшому соціологія релігії генетично була пов’язана з розвитком соціальної філософії, загальної соціології, з різними філософськими течіями, зокрема з іменами французьких енциклопедистів (Ш.Ф.Монтескьє, Ф.М.Вольтер, Ж.Ж.Руссо, Д.Дідро, П.А.Гольбах), а також з

філософськими традиціями, започаткованими І.Кантом, Т.Гоббсом, Д.Юмом, а пізніше - Г.В.Ф.Гегелем, Ф.Шлейєрмахером, Л.Фейєрбахом, К.Марксом та ін.

Як галузь соціологічного знання, соціологія релігії конституювалася в першій половині XIX ст. і пов'язана з іменем Огюста Конта (1798-1857), який вважається засновником соціології як науки і якому належить пріоритет введення в науковий обіг самого терміна "соціологія". О.Конт, який в загальносоціологічному контексті досліджував взаємозв'язок суспільства і релігії, її місце і роль у житті соціуму, започаткував позитивістський напрям соціології релігії. Цей напрям в подальшому розвивав Г.Спенсер.

Значний внесок у розвиток соціології релігії був зроблений К.Марксом (1818-1889). Він по суті вперше показав, що релігія за своєю природою є соціальним феноменом, вказав на земну, екзистенціальну, історичну її базу. Релігія, на його думку, постає як надбудова над економічним базисом суспільства, тісно вплетена в канву суспільних відносин, коріниться в соціальних структурах і виконує цілком реальні функції в житті людей, задовольняє широкий діапазон їх духовних потреб.

Глибокі дослідження релігії як суспільного феномену, її функціональних особливостей, що постають як соціально затребувані в контексті необхідності забезпечення солідарності, інтеграції соціуму, його цілісності, були проведені Е.Дюркгеймом (1858-1917). Релігію він трактував як специфічний і разом з тим як універсальний соціальний факт. Її коріння він бачив у суспільному бутті людей. Е.Дюркгейма по праву вважають основоположником соціології релігії, структурно-функціонального методу її дослідження.

Фундатором соціології релігії як галузі релігієзнавчого знання справедливо визнається і М.Вебер (1864-1920). Він є одним із засновників порівняльного підходу в соціології релігії. Вебер розробив цілу низку важливих як в теоретичному, методологічному, так і в практичному відношенні проблем, що стосуються взаємодії релігії і суспільства.

Функціональну здатність релігії він вбачав у раціоналізації людської діяльності, в забезпеченні смислового навантаження останньої. Релігію він розглядав передусім як фактор соціальних змін, як невід'ємну складову частину соціального процесу. Вперше в соціології релігії Вебер переконливо довів існування безпосереднього зв'язку між релігійно-етичними принципами і формами економічної діяльності, показавши те, як етика протестантизму стимулювала дух підприємництва, "дух капіталізму".

* Бабій Михайло - ст.н.сп. Відділення релігієзнавства ІФ НАНУ.

Значний внесок у розробку важливих проблем, методології соціології релігії, її конституювання і подальший розвиток як важливої галузі соціологічної і релігієзнавчої науки зробили А.Радкліф-Браун, Е.Трельч, І.Вах, Г.Ле Бра, Б.Маліновський, Е.Еванс-Прічард, Т.Парсонс, Р.Мертон, К.Леві-Строс, Р.Белл, Д. Белл, П.Бергер, Т.Лукман, Т.Керер, Ч.Глок, Р.Старк, Дж.М.Інчер, С.Булгаков, М.Бердяєв, М.Драгоманов, М.Грушевський, С.Токарев, Д.Угринович, І.Яблоков, В.Танчер, О.Онищенко, Б.Лобовик, П.Косуха, А.Колодний та ін.

Хоча й сьогодні в соціології релігії, як у жодній галузі іншого гуманітарного знання, теоретичний аналіз здійснюється в межах методології, підходів певних шкіл, традицій, науково-соціологічних напрямів, які тією чи іншою мірою базуються на методологічних засадах, розроблених К.Марксом, Е.Дюркгеймом, М.Вебером, Т.Парсонсом, варто зауважити, що все це постає як єдиний потік соціологічного осмислення релігії. Наявні різноманітні, теоретичні концепти соціологічної рефлексії релігії, дискутуючи, взаємодоповнюючи одна одну, дають в кінцевому результаті багатоплановий (хоча нерідко контрадикторний за висновками) зріз релігії як соціально-функціонуючого феномену. Соціологія релігії, як і будь-яка наукова галузь знань, самовизначається щодо специфічної для неї і відносно самостійної множини взаємопов'язаних проблем, які піддаються соціологічному осмисленню. Йдеться про предмет або точніше про предметне поле соціології релігії.

Аналіз соціологічних теорій релігії як вітчизняного, так і зарубіжного походження, як академічного, так і теологічного спрямування, засвідчує неоднозначність, розмаїття підходів, поглядів, думок щодо визначення предмету соціології релігії. При цьому суперечки точаться, як правило, навколо того чи іншого формулювання предмету. Одні дослідники акцентують увагу на структурно-функціональних особливостях релігії в соціальному просторі її буття, інші - гіперболізують інституціональний чи антропологічний аспекти або не ототожнюють предметне поле цієї галузі релігієзнавчого знання з конкретно-соціологічним аналізом релігії в соціальних і особистісних координатах її вияву. Джерела плюралізму тлумачень предмету соціології релігії - в складності, багатоаспектності, недостатній науковій опрацьованості такої специфічної (в соціальному прочитанні) проблеми, якою є релігія, в труднощах системних уявлень про неї. Якщо інтегрувати наявні підходи з цього питання, то предметне поле соціології релігії можна було б охарактеризувати як комплекс проблем, базовими серед яких є релігія і суспільство в різноманітності їх

взаємозв'язків, взаємодії та взаємозумовленості. Предмет тут характеризується за допомогою ключових понять “релігія” і “суспільство”.

Розшифрувати запропоноване визначення можна так: соціологія релігії вивчає релігію як суспільне явище, як невід'ємний елемент структури соціуму в різних аспектах і рівнях його соціального вияву. В цьому контексті предметом соціологічної експлікації постає релігійний феномен як реальний соціальний факт, як підсистема суспільства. Елементи структури релігії (релігійна свідомість, релігійні відносини, релігійний культ, релігійна діяльність, релігійні організації та інститути) в їх внутрішньозумовленому і суспільно детермінованому взаємозв'язку, а також у тісній співвідносності з іншими компонентами структури суспільства, форми, наслідки їх взаємодії також попадають в поле соціології релігії. Соціологія релігії включає у своє предметне поле і процес становлення розвитку, функціонування релігії, причини, фактори, детермінанти що покликали її до життя, а також її інституалізацію, напрями і форми діяльності релігійних організацій, роль і місце релігії в системі суспільних відносин, механізм її взаємодії з багатомірним соціокультурним простором.

Таким чином, йдеться про значний масив взаємопов'язаних проблем, що входять до предметного поля соціології релігії, аналіз яких уможливорює рефлексію соціологічних, соціокультурних, історичних, а почасти й антропологічних аспектів складної в структурно-змістовому контексті діалектики соціально-релігійної взаємодії.

Отже, соціологія релігії має свій предмет, свій кут зору на проблеми свого предметного поля. Вона, властивими їй методами, через систему специфічних (“ключових” і допоміжних) понять і категорій вивчає соціальну сутність релігії як “історичної реальії”, як “еволюціонуючої універсалії”, релігійно-соціологічні форми і утворення, їх функціонування.

Соціологія релігії має два рівні осмислення зазначених проблем: теоретичний і емпіричний. Перший дає можливість дослідити релігію як цілісну, складну за своєю структурою систему, як соціальну підсистему, виявити її діалектику, взаємодії з іншими підсистемами суспільства. Йдеться про базові фундаментальні положення, що розкривають сутність релігійного феномену в його соціологічному прочитанні. Другий - характеризує систему конкретно-соціологічних методів, операційно-інтерпритованих понять, емпіричних уза-

узагальнень, що дає змогу з'ясувати сутність проблеми феномену релігійності як

на макро (суспільство, географічні регіони, конфесії, демографічні групи), так і мікрорівні (особистість, невеличкі групи віруючих). Предметом дослідження стають релігійна свідомість, релігійна поведінка віруючих, релігійна діяльність церковних інститутів, організацій, конфесійно орієнтованих політичних партій, релігійна мотивація поведінки людей в усіх сферах суспільного буття тощо.

На емпіричному рівні соціологія релігії досліджує також ступінь, характер, динаміку релігійності, весь діапазон відношення людей до релігії, проблеми, що стосуються правового поля діяльності релігійних організацій, механізми реалізації права на свободу совісті, віросповідання, церкви, а також проблеми державно-церковних відносин, міжконфесійних взаємин, динаміки, стану і характеру релігійної ситуації в суспільстві. В межах єдиної наукової дисципліни, якою є релігієзнавство, соціологія релігії використовує повний категоріальний набір так званих базових (загальносоціологічних, філософських) компонентів (понять, категорій, методів). Характерними є казуальний, структурно-функціональний, інституційний, конкретно-соціологічний підходи. Зауважимо, що для сучасної соціології релігії як в Україні, так і за її межами, характерними є плюралізм методів, принципів, тим більше, що соціологічний дискурс не витримується чітко в межах однієї традиції чи школи. Спостерігається тенденція взаємозбагачення парадигмальних установок, концепцій, понять, методологій та інструментарію дослідження релігії як соціального феномену.

Отже, соціологія релігії, специфічна складова галузь загально-соціологічної і релігієзнавчої науки, має свої традиції, власну теоретичну, методологічну та емпіричну базу, свою мову, своє поле проблем, центральною в якому є релігія і її суспільно-функціональний вияв.